

Magános vállalkozás közösségi jelentősége

Szabó T. Attila 70. születésnapjára

Mint bármely valóságterületnek, a nyelv megismerésének is elengedhetetlen feltétele a körültekintéssel, hozzáértéssel végzett anyaggyűjtés. Nos, éppen ilyen irányú, évtizedek lankadatlan szorgalmát igénybe vevő feltáró tevékenység gyümölcse az előttünk álló *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár** (a következőkben SzT). Ahhoz, hogy meg tudjuk: miképpen szolgálja e mű a magyar nyelv Erdélyben beszélt változatainak, illetve ezek múltjának a megismerését, annak felmérésével kell kezdenünk, hogy megjelenése előtt az ez iránt érdeklődő kutató milyen forrásokból szerezhette adatait.

Az általános tájékozódás segédeszköze hosszú ideje a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (NySz) és esetleg a *Magyar Oklevél-szótár* (OkLSz). Am ezeknek a sokat emlegetett fogyatékoságaik ellenére is örökbecsű munkáknak a szerkesztői — kitűzött céljuknak megfelelően — valamennyi magyar nyelvváltozatra kiterjedő és teljességre emiatt nem is törekvő adatgyűjtést végeztek, tehát a minket közelebről érdeklő nyelvváltozatok vonatkozásában eleve nem is várható el tőlük, hogy mindenre kiterjedő tájékoztatást nyújtsanak. Ugyanez a helyzet a magyar történeti szókincskutatás napjainkban készült (illetve készülő) monumentális kézikönyve, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz) esetében is. Ráadásul az OkLSz kivételével ezek a munkák csaknem kizárólag a *nyomtatásban* megjelent források adatait tartalmazzák — ami pedig a régiségből ránk maradt írásbeliség töredéke csupán. Az Erdélyben beszélt nyelvváltozatok múltjára vonatkozóan még a következő nyelvtudományi kézikönyvektől lehetett útbaigazítást kapni: Szabó T. Attila: *Kalotaszeg helynevei, A kolozsvári becenevek a XVI—XIX. században*; Cs. Bogáts Dénes: *Háromszéki Oklevél-szójegyzék* — s még néhány hasonló mű. Csakhogy — mint címük is jelzi — e munkák csupán valamely szűkebb földrajzi térség nyelvváltozatát, sőt ezen belül is egy-egy kisebb részterület szóanyagát dolgozták fel.

Ahhoz, hogy valaki az említett kézikönyvek nyújtotta általános tájékozódási lehetőségeken túl valóban alapos ismeretekre tehessen szert, reménytelen feladatra kellett volna vállalkoznia. Tudniillik arra, hogy kutatási céljának megfelelően az elmúlt századok hazai írásbeliségének mind nyomtatásban megjelent adatait, mind pedig a kutatók nagy többsége számára gyakorlatilag hozzáférhetetlen *levéltári* hagyatékot áttanulmányozza. Ilyen munka elvégzésére azonban a múltban — érthető okokból — nem kerülhetett sor. Manapság már természetesen e tekintetben is számíthatunk a reménykeltően körvonalazódó gépi adatgyűjtés lehetőségeire.

Nem nehéz tehát belátni, mi a jelentősége annak a műnek, amely évszázadok kéziratossági írásbelisége egyedi emlékeinek szóanyagát, ennek szótárszerűen feldolgozott adatait bocsátja a kutatás rendelkezésére közel háromezer példányban — szolgálván ezzel elsősorban a minket legközelebről érdeklő nyelvváltozatok tanulmányozásának ügyét, amivel természetesen hozzájárul a magyar nyelv egész rejtélyeinek megfejtéséhez. Ez azonban ugyancsak nem magáért való cél (értelmetlen is lenne, ha csak az volna), hanem az emberi nyelvek összességére irányuló egyetemes kutatás láncszeme is. Hiszen ha valahol igaz, akkor a nyelvvizsgálatban valóban az, hogy az általánosan érvényes törvényszerűségek feltárása a szó legteljesebb értelmében az egyedi rendszerek ismeretének függvénye.

* Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. A—C. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

De hogy az SzT szerkesztőjétől, Szabó T. Attilától gyűjtött és az SzT-ben feldolgozott adatoknak anyanyelvünk, közelebből az Erdélyben beszélt magyar nyelvvaltozatok megismerésében *konkrétan* mi is a jelentőségük, csak akkor fogjuk pontosan megtudni, ha már kellő számú értelmes kérdésre kerestünk benne választ. Ilyen irányú következtetések levonására — már csak a mű megjelenése óta eltelt rövid idő miatt is — eddig még nemigen volt alkalom (e sorok írója viszont abban az előnyös helyzetben van, hogy még a megjelenés előtt a kézirat egy részét megismerte, miközben részt vett egy korábbi kézirat-valtozat alapján a végleges kézirat korrektúrájának elvégzésében). Mint látni fogjuk, az mindenesetre máris kétségtelen, hogy ha bárki, bárhol és bármikor tisztázni akar majd valamilyen magyar szótörténeti kérdést — az SzT vallomását nem mellőzheti. A következő okokból:

1. A szókinccstani kutatásokhoz szükséges anyaggyűjtést a szókinccskutatási kézikönyvek (NySz, OkiSz, TESz stb.) adatainak számbavételével szokás kezdeni. Hogy e tekintetben ezúttal az SzT vallomását is okvetlenül figyelembe kell venni, arról sokatmondóan vall a következő számadat. A TESz-ben az a, b és c betűkkel kezdődő címszavak száma 1358, az SzT-belieké pedig — ha nem számoltam rossz-szul — meghaladja a 7200-at (a különbség egyik oka persze az, hogy a származék-szavak önálló szócikkekben való tárgyalása tekintetében a két mű — rendeltetésének megfelelően — merőben más célokat követ). Hatalmas tehát azoknak a szavaknak a száma, amelyek adatait az SzT-n kívül egyetlen kézikönyvben sem találjuk meg.

2. Történeti szempontú vagy történeti szempontokat is figyelembe vevő vizsgálódáskor jelentősége szokott lenni az első írásbeli előfordulásnak. Hogy ilyen irányú tájékozódás céljából az SzT-t érdemes-e fellapozni, azt ismét csak a TESz-szel való, de ezúttal csak néhány szóra vonatkozó összehasonlítással próbálom kimutatni. Az itt következő szavak után feltüntetett szám a TESz-től nyilvántartott első írásbeli előfordulás évét jelöli (s e tekintetben a mű legfontosabb feladata éppen a legrégebből ismert első adat közlése), a második szám pedig az SzT-ben szereplő első előfordulás évét. Tehát: *abszolúte, abszolút* — 1835, 1732; *absztrakció* — 1806, 1786; *adminisztrál* — 1682, 1598; *agitál* — 1847, 1757; *agresszor* — 1950, 1761; *ágynemű* — 1763, 1748; *akceptál* — 1656, 1584; *akció* — 1789, 1592; *akt* — 1858, 1649; *aktívizál* — 1851, 1820; *alamuszi* — 1767, 1632.

3. Körültekintő szótörténeti kutatások során a vizsgálati szempontok listájának élén szokott állni a szójelentések pontos számbavétele, s már csak ezért is teljes joggal várható el bármely szókinccskutatási kézikönyvtől, hogy ilyen vonatkozásban a forrásanyag vallomását messzemenően figyelembe vegye. Az SzT szerkesztője ilyen irányú eljárásáról ezeket bocsátja előre: „A háromnyelvű: magyar, román és német *értelmezés* a TESz-énél valamivel árnyaltabban, az ÉrtSz-énél [A magyar nyelv *értelmező szótára* — L.R.] viszont szegényesebben, de egyben kevésbé bonyolultan igyekszik tisztázni a régiségbeli szóanyag összes számba jöhető jelentéseit, illetőleg jelentésárnyalatait. A jelentés és jelentésárnyalat határainak egybemosódottsága miatt nem tettünk különbséget jelentés és jelentésárnyalat, fő- és mellék-jelentés között, hanem minden jelentést — a szófajokat egymástól római számmal elkülönítve — külön arab szám alatt adunk.“ — Ezeket tudva, érthető, hogy a szótár forgatója szinte türelmetlenül fürkészi a műben feltárulkozó nyelvi valóságot. S hogy a majdan ilyen irányú vizsgálódásokat végzőknek az odaadását, úgyszeretét is próbára tevő feladatok milyen sokaságára lehet számítani, azt a következő szamszerű összehasonlítás is sejtetheti, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ilyenkor nem is csak a puszta mennyiségi különbség értékelése a tulajdonképpeni feladat, hiszen a többjelentésűség mögött a *nyelvi* történések olykor lélegzetelállítóan izgalmas szövevénye húzódik meg. Az egyszerűség kedvéért azonban maradjunk a szüksézáví számoknál. Íme tehát csupán két szó jelentéseinek TESz-beli száma, és azt követően az SzT-beli. *Alkalmatlan*: a TESz nem ad jelentésmeghatározást, az SzT-ben viszont 12 jelentése szerepel; *áll* (ige): a TESz-be 11, az SzT-be 35 jelentéssel került be, nem is említve a vele alkotott szókapcsolatok sokaságát.

4. Az irodalmi nyelv és a nyelvjárások szókinccsének szempontjából is fontos annak megállapítása, hogy az illető szó használója milyen nyelvvaltozatot képvisel (nyelvföldrajzi és nyelvészociológiai szempontból egyaránt), s azt sem fölösleges tudni, hogy szavai milyen alkalommal hangzottak el. Nyomatott forrásokat feldolgozó adatgyűjtemények esetében ilyenkor a műre vonatkozó ismeretekre lehet támaszkodni, levéltárakból származó adatokkal kapcsolatban pedig a pontos forrás-hivatkozás lehet fogózó. Egy idő óta tehát ez is elengedhetetlen kelléke az ilyen természetű adatközlésnek. Mivel az SzT természetesen szintén ezt a gyakorlatot követi, az adatok után közölt forráshivatkozások az ilyen vizsgálódás céljait is

nagyobb mértékben szolgálják, mint bármely eddigi szókinckutatási kézikönyvünk. Eppen ezért az SzT várhatólag rendkívül ösztönzően fog hatni a nyelvföldrajzi, nyelvészeti szempontok érvényesítésére. Márpedig a bárki számára hozzáférhető forrásanyagok a bevezetőben is említett korábbi feldolgozatlan volta miatt ugyancsak sürögő teendők várják a nyelvjárástörténet, a történeti nyelvészet és más hasonló tárgykörök kutatóit, akiknek adatgyűjtési lehetőségeik is mások immár, mint az előttük járóknak.

5. Legjobb tudomásom szerint az ÉrtSz kivételével a magyar szókinckutatási kézikönyvek között egy sincs, amely a szavak *szókapcsolatokká szerveződésének* tanulmányozására olyan átfogó lehetőségeket kínálna, mint az SzT. De ennek jelentőségéről is csak az tájékozathat majd igazán, aki ezek számbavételét, kutatását a teendők igényelte odaadással fogja elvégezni — vagy legalábbis megkezdni. Hiszen ez esetben sem csupán az önmagában vett számszerűség a legizgalmasabb.

6. Mint már az előzőekben szóba került, a nyelv megismerése részeredményeinek igazi értelme az, hogy az általánosabb összefüggések felismerését szolgálja. S hogy az igazán megbízható részismeretek valóban mennyire betöltik ezt a szerepet, arra álljon itt egy — a most tárgyalt kérdésekhez kapcsolódó — példa. Erdélyi Lajosnak *A Hét* 1975. szeptember 12-i számában megjelent riportjából (melyben ezúttal is öröm volt felfedezni írásai egyik legszebb tartalmi értékét, a humánus számonkérését az embertől) értesülhetünk arról, hogy általános összefüggéseket kutató holland és német szakemberek figyeltek fel Szabó T. Attila itthon is ismert, monografikus teljességű hely- és személyévtörténeti adattáraira és elméleti tanulmányaira. Hogy a most megjelent SzT szerzője mindig is milyen szenvedéllyel érdeklődött a tulajdonnév-anyag iránt, azt beszédesen bizonyítja az, hogy a Tár szócikkeiben milyen nagy szerephez juttatta az egyes címszavak tulajdonnévként való használatát képviselő adatokat. Ennek az eljárásnak a jelentőségét, értékét az említett külföldi visszhangnál is jobban kiemeli eddigi szókinckutatási kézikönyveinek ezirányú — enyhén szólva — szűkszerűsége (kivétel csupán a Gombocz—Melich szerkesztette *Magyar etimológiai szótár*), hiszen ilyen munkákba névtani adatok eddig csak akkor kerültek be, ha a megfelelő közszavak első előfordulásai voltak, esetleg etimológiai vagy más szempontból volt szükség a vallo-másukra. Vagyis számbavételük csaknem kizárólag a közszavak tanulmányozását volt hivatott szolgálni. Ezzel szemben a történeti névtan kutatója az SzT-ben káprázatos mennyiségben talál feldolgozásra való anyagot (többek közt igen érdekes és gazdag román személynév-anyagot is).

7. Az előzőekben szóba hozottak alapján arra is következtetni lehet, hogy a szókészlet egészére vonatkozó fejlődés- és alakulástörténeti tanulságok levonására milyen lehetőségeket kínál az SzT.

8. A címszavak számával kapcsolatban már említettem, hogy a korábbi hasonló művekhez képest az SzT-ben összehasonlíthatatlanul több képzett szó adatait mutatja be önálló szócikk. Mivel a képzett szavak ilyen arányú „szótári” bemutatása mind ez ideig páratlan, kellő beledolgozás nélkül egyelőre még hozzáférhetőlegesen sem lehet felbecsülni a történeti képző kutatás számára ennek köszönhetően kínálkozó lehetőségeket (például az egyes képzők megterheltsége, pontos jelentéstörténete, funkciója, többjelentésűsége, rokonértelműsége, a homonímia kérdése, a jövevényszavak képzők segítségével való beilleszkedése és számos más vonatkozás).

9. A szavak alakjával, szerkezetével foglalkozókra természetesen nemcsak a képzők vizsgálata tartozik, hanem a többi toldalékelem és a szótőveké is — többek között azért, mert megfelelő dokumentációs anyag hiányában az ilyen elemek pontos elkülönítése nem oldható meg minden esetben egyértelműen. Így például számos olyan szavunk van, amelyről még mindig nem sikerült végérvényesen megállapítani, hogy tő- vagy származékszó-e, de vannak olyan toldalékelemeink is, amelyeknek képző, illetve rag volta is vitatott (ilyen például az *-ul*, *-ül* toldalék, amely hol határozóragként, hol képzőként viselkedik). A mai köznyelvben használatos formától eltérő sajtósájak néhány példája bizonyára önmagában is meggyőző arról, hogy mennyi teendő vár az ilyen természetű forrásanyag iránt érdeklődőkre. Íme néhány sajátosan toldalékolt szó, tőalak és régies vonzat: *istállalival*, *kapcs*, *kohában*, *adajakot*, *bőrőjét*, *árájából*, *nemez*, *fergettyűvet*, *aprólékabb*, *kapcsak*, *pénzül* (megad), *szegődött velem egy széket*, (vkinek) *fogadtam egy széket* stb. Ezek és a hasonló, ha másért nem is, de a nyelvjárások és az irodalmi nyelv története szempontjából mindenképpen mellőzhetetlenek. Igaz, hogy az ilyen irányú adatgyűjtés időigényesebb, mint ami a szótörténeti kérdésekhez szükséges, mivel a különböző toldalék- és tölelemek kutatásához végzett adatgyűjtésnek a Tár teljes anyagára kell kiterjednie. A ráfordított energia azonban feltétlenül megtérül, hiszen

a műben található példamondatok, szövegösszefüggések százezrei (!) a legváltozatosabb nyelvtani kérdések tanulmányozásához, tisztázásához segíthetnek hozzá (ige-ragozás, határozóragok, mondatlan stb.).

S mivel a szövegrészeket gyakorlatilag az eredeti változat betűhű megfelelői, az SzT jó lehetőséget kínál a helyesírástörténeti vizsgálódásokhoz való anyaggyűjtésre is. A helyesírástörténet és a hangtörténet szempontjait érvényesítő munkáját különben sok esetben megkönnyítik azok a nem ritka szerkesztői megjegyzések, amelyek az egyes szavak olvasati problémáira vonatkozóan igazítanak útba.

10. Az eddig tárgyalt nyelvészeti kérdéseken kívül még sok olyan vonatkozás említhető, amelynek köszönhetően az SzT ezutáni tudományos életünkben egyszer s mindenkorra nélkülözhetetlen lesz. Mint minden nyelvi megnyilatkozás, eredetileg a Tárban feldolgozott források is a legkülönbözőbb tárgyú információközlés és -rögzítés szükségességének szülöttei. Nem kétséges tehát, hogy az SzT-ben közzétett, levéltári darabokból származó adatok sok esetben a múlt — közelebről az erdélyi múlt — számos kérdésének is egyedülálló értékű forrásai. Hiszen tulajdonképpen maga a címszó-anyag sem más, mint a legkülönbözőbb fogalomkörök (egymástól persze elkülönítetlen) ábécérendbe szedett elnevezés-állománya. Gondoljunk csak a műben feldolgozott sok munkaeszköz-elnevezésre, a gazdasági, kereskedelmi, jogi, egészségügyi, társadalmi, szellemi élet kifejezéseire, a rengeteg kelmenévre, szín-elnevezésre, a mindennapi használati tárgyak elnevezéseire, a korabeli céhrend-szer szervezeti terminológiájára, az egykori hitélet kifejezéseire, a lakó- és más épületek különböző részeinek elnevezéseire. A pusztá elnevezés-anyag vallomását tartalmilag természetesen kiegészíti az egyes szócikkekben közölt sok ezernyi példamondat hordozta információ-anyag is, amelynek felhasználhatóságát a szerkesztői megjegyzések külön növelik. S ez utóbbi tekintetben a szerkesztő a gyakorlati megvalósíthatóságnak szinte a felső határáig ment el, megkímélve a Tár forgatóját sok fáradságos utánajárástól.

Az elmondottak, ha bármily kevés sikerrel is, de valamennyire talán mégis sejtethetik, hogy az SzT első kötetének megjelenése a tudományos életnek milyen rendkívüli eseménye, s éppen ezért a következők megjelenése valamennyiünk közös ügye kell hogy legyen. Amint azt a Szabó T. Attilától kölcsönvett — e sorok címéül választott — megállapítás jogosan szögezi le.

Lórincai Réka

Egy szintézis margójára

A román regényirodalom utóbbi harminc évének antológiáját s egyúttal rendszerbe foglalását, e korszak regényírói gyakorlatának elméleti szintézisét adta az olvasó kezébe I. Vlad és C. Robu könyve*. A kötet több szempontból is úttörő, így mindenekelőtt műfaji, szerkezeti s részben tematikai szempontból érdemel figyelmet.

A regény közismerten proteuszi jellege magyarázza az antológia sajátos szerkesztését. A szerzők — az adott keretben — példamutatónan oldották meg távolról sem könnyű feladatukat. A mindig vitatható, de itt valóban jó műveket (pontosabban: szemelvényeket) felvonultató válogatás, a nagy hozzáértéssel és kifinomult esztétikai érzéssel kiválasztott szövegrészek mellett külön is ki kell emelnünk a regényeket egy általánosabb,

panoramikus összképbe behelyező törekvést. Elsősorban Ion Vlad bevezető tanulmányának a szemelvényekhez kapcsolódó, különös gonddal és alaposággal megfogalmazott szövegére gondolunk, másodsorban a regényrészleteket megelőző jegyzetekre (ez utóbbiak célja válaszolni az illető mű és a belőle idézett fejezet politikai és irodalomtörténeti vetületeit), harmadsorban pedig a regényírók szóban forgó műveivel kapcsolódó „vallomásaira“.

A terjedelmes bevezető tanulmány az elemzés tárgyától és ezzel összhangban a szerző szemléletétől is megkövetelt teljességre törekszik, s mondhatni a jelenkori román regénynek egyetlen lényeges vetülete sem kerül el a figyelmét. A műfaji kategória sokoldalú megvilágítását irodalomtörténeti „konkretizálás“ követi, mégpedig az általános, különös és egyedi dialektikájának megfelelően. Ily módon a szinkronia és diakronia

* Romanul românesc contemporan. 1944—1974. Editura Eminescu. București, 1974.